

УДК 821.161

Галина Волощук

ПРОБЛЕМАТИКА ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В АВТОБІОГРАФІЧНОМУ ЦИКЛІ „РОЗГУБЛЕНІ ЛИСТОЧКИ” УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Охарактеризовано світогляд письменниці крізь призму деяких зразків її поезій у прозі. Зокрема, акцентовано на таких проблемах, які найбільше хвилюють оповідача-митця: вплив власних звичок й інтимних вражень на життя і креацію, пристрасті й антипатії творчої особистості, переживання стану соціальної кризи та власної самотності, участь у громадському житті й под. За ліричною забарвленістю, лаконізмом вислову, за недомовками, що залишають простір для роздумувань і здогадів „Розгублені листочки” названо ліричною автобіографією письменниці, покликаною узагальнити власний творчий досвід і передати його читачам.

Ключові слова: *творча особистість, автобіографічний цикл, поезія у прозі.*

Проблемі становлення й формування творчої особистості в українському літературознавстві присвячено не так вже й багато праць. Однак це питання повинно постійно привертати до себе увагу не тільки філософів та психологів, але й літературознавців, оскільки його постановка допомагає досягнути психологічний стан митця, мотиви творчості. У світовій науці відомо чимало серйозних напрацювань у галузі психології творчості й проблематики особистості; початки таких досліджень сягають аж у XIX ст., у часи появи студій З. Фрейда, А. Адлера, Ф. Ніцше, Ф. Кінкля, М. Бердяєва та багатьох інших вчених [11]. У XX ст. названій проблемі присвячено теж багато цікавих досліджень. Серед таких можемо назвати книгу Я. Парандовського „Алхімія слова”, яка за словами С. Белзи, – „не просто свод памятных сведений о великих писателях. Это блестящий трактат о психологии творчества, который вполне может рассматриваться как введение в писательское искусство...” [1, с. 10]. Одночасно слід назвати дослідження психологів сучасності Л. Хьелла та Д. Зіглера „Теории личности”, де проаналізовано погляди відомих учених, починаючи від З. Фрейда й до К. Роджерса, котрі займалися проблемами творчої особистості [11]. Не менш значущими є й праці українських науковців. Особливої уваги заслуговують дослідження О. Кульчицького, автора майже трьохсот публікацій, присвячених нашій проблемі. Деякі з них надруковано українською мовою, але більшість – польською [12], німецькою та англійською. Саме у студіях українського вченого, майже невідомого на Батьківщині, знайдемо істотні думки й спостереження щодо творчого процесу.

Використовуючи напрацювання вказаних науковців, ми вирішили

проінтерпретувати автобіографічний цикл Уляни Кравченко „Розгублені листочки” як художню спробу моделювання креативного процесу, розкриття мотивів творчості, її світоглядних та емоційних передумов. У „Розгублених листочках” маємо справу з невеличкими за формою ліричними мініатюрами, виникнення яких спробуємо пояснити певним психологічним станом митця. Ці „шкіци”, кажучи малярським терміном, важливі для нас тому, що в них відображений творчий стан художника слова, своєрідного філософа; Уляна Кравченко пунктирно подала у них художній та документальний матеріал, істотний для розуміння її творчості. На цій підставі можемо визначити мету статті – простежити ті прояви стану душі й мислення митця, які свідчать про формування творчої особистості, сприяють пізнанню її креативних устремлінь.

З мети статті випливають такі завдання:

- виділити характерні для поетки риси світогляду;
- визначити своєрідність творчого осягнення дійсності Уляною Кравченко.

У передмові до збірки „Замість автобіографії” Уляна Кравченко, між іншим, зазначила: „... я бажала б вірної відбитки життя душі: її ніжних почувань... її терпінь, потрясінь і бур жалібних... вогняних” [4, с. 3]. Саме про це необхідно пам’ятати, осмислюючи автобіографічний цикл „Розгублені листочки”, тому що цей цикл – не просто написані час від часу думки митця, це складний процес її самопізнання, своєрідна спроба осмислити свою долю, побачити себе в складному історичному процесі як його складову, як частину свого духовного шляху. „Розгублені листочки” – одночасно і прояви пам’яті про людей, котрих вона знала, з якими спілкувалася; цей цикл також розповідь про тих, з ким вона постійно вела довгі „розмови” через їхні твори – літературні, малярські, музичні. „Розгублені листочки” – це й творча пам’ять, яка відтворює красу минулого, намагається утримати, задержати її хоча б на мить. „*Verweile doch... Зупинись, ти ж досконалість*” [5, с. 247], – звертається вона до минулого як до чарівної краси, розуміючи, що краса минулого неминуче стає красою сучасною, перетвореною в нову якість.

„Розгублені листочки” – не поодинокі явище в українській та світовій літературі. До подібного самопізнання вдавалося чимало письменників та діячів мистецтва. У російській літературі маємо твір, що сповна можна назвати аналогічним до „Розгублених листочків”. Це записи російського письменника й філософа В. Розанова „Опавшие листья” [9], які, за визначенням російських літературознавців, уважаються „лучшей книгой писателя, яркими по форме выражениями мыслей Розанова” [8, с. 3]. Ні українські видавці творів Уляни Кравченко, ні російські В. Розанова не відважилися остаточно визначитися з жанровою дефініцією запропонованих тут філософських роздумів. На нашу думку, цікаву спробу розв’язати таку генологічну проблему здійснив А. Ткаченко у книзі „Мистецтво слова”, де автор зауважує, що не завжди літературні твори відповідають сталому визначенню жанру. „І водночас не всі Стефаникові твори, до яких традиційно застосовують визначення „новели”, відповідають цьому визначенню в окресленому тут розумінні. Деякі з них

(„Такий панок”, „Вона – земля”) більше тяжіють до оповідань, інші – до шкіців (термін з малярства) чи образків (у І. Франка є віршований цикл „Галицькі образки”, що міг би бути парюю прозовим образкам), ще інші – до прозових ліричних мініатюр” [10, с. 85]. Тому, використовуючи термінологію А. Ткаченка, визначаємо твори, подібні до „Розгублених листочків”, як прозові ліричні мініатюри, або „шкіци”. „Шкіци” – бо це неначе художні нариси, замальовки, зроблені перед тим, як почати писати. „Розгублені листочки”, як і „Опавшие листья”, – це ліричні, філософські зарисовки часу; а інтуїція Уляни Кравченко підказувала їй, що кожна думка та найменша подія особистого й громадського життя, усякий літературний твір, прочитаний нею, повинні бути осмисленими і переданими паперові. *„Нехай буду я дрібною краплиною щоденної роси, що паде в чашу цвіту, що вечером кріпить, що перед світанком на пільних просторах добуває з землі ростини, що не походили...”*

Нехай буду я як та роси краплина, що не має тривкого буття, ні імені не має, невідома: – як непомітно прийшла, упала непомітно й розвівається...

Нехай буду... та нехай мій труд прискорить день розцвіту моєї рідної країни...” [4, с. 29].

1934 р. у Коломиї у видавництві „Жіноча доля” вийшла невеличка книжечка „Краса як віра у визволення”, автором якої була відома захисниця жіночих прав О. Кисілевська, редактор та видавець єдиної тоді в Галичині української газети для жінок „Жіноча доля”. На сторінках цієї газети постійно друкувалася Уляна Кравченко, а за сприянням О. Кисілевської в Коломиї видавалися майже всі збірки поезій та інших творів поетеси. У згаданій книжечці О. Кисілевська чимало місця приділила „Розгубленим листочкам”. Так, в одному із розділів на сьогодні вже рідкісного видання зазначалося, що вперше Уляна Кравченко задумала записувати свої думки про українську літературу, малярство, природу, про відомих та шанованих в українській громаді діячів наприкінці 70-х років XIX ст., а, за зізнанням Уляни Кравченко, – у 1872 році [2, с. 12]. Кожну думку поетеса занотувувала на окремому клаптику паперу, багато з таких записів дійсно загубилися в часі, а ті, що збереглися, були опрацьовані й у 1934 р. надруковані. Звідси й пішла назва циклу – „Розгублені листочки”. Розгублені, проте віднайдені. І справді, час створення цих ліричних мініатюр надзвичайно великий. Перші записи датовані авторкою 1872 роком, а останні – 1920. Отже, перед нами записи думок поетеси за сорок років її творчого життя.

Як же виникла у поетеси думка час від часу записувати цікаві, на її погляд, думки, чи були відомі їй вже існуючі у світовій інтелектуальній історії подібні методи висловлювання потаємних думок визначними письменниками, філософами, діячами культури? Адже відомо, що Уляна Кравченко, слідуючи настановам І. Франка, багато читала й була непогано обізнана як зі спадщиною світової культури, так і з тогочасним її станом. Єдиним джерелом, яке допомогло б відповісти на поставлені питання, є її листування та споми́ни про неї її сучасників, адже вона користувалася високим авторитетом у тодішньому галицькому

суспільстві, особливо в часи наростання визвольних змагань українців. Серед споминів найбільш цікавими можна вважати вже названу книжечку О. Кисілевської [2] та брошуру Д. Николишина [7]. У споминах Д. Николишина є декілька згадок про особливості роботи думки Уляни Кравченко, яка, за його словами, завжди знаходилась в якомусь особливому душевному стані, коли у неї несподівано виникало бажання записати якусь нову й цікаву, на її погляд, думку; вона ніби змінювала навколишню дійсність, у ній наче спрацьовував інстинкт насолодження перетворенням звичайного в досконалість, у ній ніби несподівано наростало відчуття спроможності перетворювати буденне в велике мистецтво. Д. Николишин згадував, як поетеса на одному з вечорів, улаштованих коломийським жіноцтвом, розповідала, що її творчість – це результат важкої й напруженої праці над собою, постійне читання книжок, слухання музики й відвідування виставок малярських творів у Перемишлі, Львові, Відні, Кракові [7, с. 40]. Така посиленна духовна праця, зізнавалася сама Уляна Кравченко в „Розгублених листочках”, визначена певним духовним станом людини, а особливо людини творчої: *„Мій гріх – це туга за новими шляхами до нового світу, де таємничий цвіт, ще не зірваний, жде моїх рук... Краски та блиски, мелодії, малюнки – все кличе мене, щоб дати їм вислів, щоб до істини прикликати їх... У своїй самоті шукаю нових шляхів; що творю не таке, як бачу в уяві”* [5, с. 252].

У результаті майже сорокарічних записів „пережитого й перечутого” готовими до публічного осмислення виявилось майже двісті ліричних мініатюр, опублікованих спочатку в Коломиї [4], а згодом у Канаді [6]. Між цими двома виданнями, у 1958 році „Розгублені листочки” з’явилися у „Вибраних творах” Уляни Кравченко [5], але вже у значно скороченому варіанті – всього 109 мініатюр; вилученими цензурою виявилися ті, які найбільше виражали світоглядні переконання поетеси, ті, що свідчили про джерела творчого життя Уляни Кравченко, про пробудження в Галичині самостійної філософсько-естетичної думки. Саме в цей період, з 1870-х і до 1914 р., в українському галицькому середовищі з’явилися нові джерела художньої творчості, нові надії на перетворення життя. Уляна Кравченко своєю творчістю ніколи не стояла осторонь подій та змін, які відбувалися в мистецькому й громадському житті галичан, а навпаки, сприяла його поступовому оновленню, в тому числі й філософськи насиченими „Розгубленими листочками”, які виявили її постійне бажання вести боротьбу за незалежність творчої особистості. „Розгублені листочки” свідчили про її постійне бажання поширювати свої знання, вникати в духовні течії своєї епохи, осягати їх смисл, але не втрачати при цьому своєї свободи, насамперед – свободи творчості.

Все це слід пам’ятати при намаганні зрозуміти таку складну особистість, якою була Уляна Кравченко, тому що жодне дослідження творчості письменника не допоможе нам зрозуміти причини появи того чи іншого твору митця, якщо ми не зуміємо вникнути в його психологічний, душевний стан. Уляна Кравченко саме цього і вимагала від читача.

Ліричні мініатюри згаданого циклу засвідчують: поетеса була твердо переконана в необхідності передавати паперові свої потаємні

думки про найбільш болючі проблеми, з яких основною є проблема художньої творчості, яка, на її думку, тісно пов'язана з інтелектуальним світом самого митця. Ніщо не повинно залишитися в незвіданих глибинах душі художника та вмерти разом із його душевною смертю. „В моїм слові лишилась душа моя, душа на сторожі, на чатах, – зізнається вона в одному „листочку”. – Коли на перехрестю, над пропастью будете, буду при Вас. У слові моїм є правда чуття, здобута цілим життям, здобута ділом тихим, здобута мукою неволі... тайною... боротьбою... Правда є в слові моїм, як правдою є життя в жертві, відреченню... в тишині” [4, с. 132]. І у багатьох „листочках” цей мотив звучить як одкровення: сила особистості в правді, і якщо митець вміє зберегти правду своєї душі, то й збереже тоді власну вартість. „Vies romanceses... Біографія. Бібліографія. Спроба психологічна. Егзегеза – пояснення творів... Не говорила я про себе ні з ким, але вкінці треба було децю сказати. Люди поза творами хочуть пізнати людину живу... Дехто допитується про деталі, бачить у творах моїх щось таємно трагічне... Рівночасно з тим стаємо популярними, щезає чар таємничості... Через свою прилюдну сповідь тратимо багато, тратимо все, що було життям нашої душі, власністю нашою – силою і слабкістю її... крильми чи тягарем” [4, с. 137]. Утаємниченість – це спосіб самому розібратись зі своїми мріями та думками. Тому й записувала поетеса свої думки й силу почуттів, нікого не ознайомлюючи з ними протягом майже шістдесяти літ. Вона розуміла, що сокровенність її думок – це її надособисті вартості.

Уляна Кравченко, незважаючи на соціальний зміст більшості її поезій і на активну участь у жіночому русі, завжди відчувала необхідність творчої самоти, в якій їй легше було виразити себе, особливо тоді, коли дух оволодівав всіма її душевними й тілесними силами. Як вона зазначала у „Розгублених листочках”, душевне життя ніби пронизувало життя всього її тіла. І тоді вона впадала в якийсь невизначений спокій, тоді починався у неї час креації [2, с. 21]. Та на початку свого творчого шляху Уляна Кравченко відчувала зовсім протилежне:

*Коли в душі горить натхнення жар,
Тоді мій світ!
Крильми сягаю гір,
звентить мій спів,
хвилює кров,
я – міць, я – вся любов!
Щезає чар, –
безсильна і мала дитина я:
темніє саяво веселок стежок
і гасне світ...
Знов бачу тіни, бачу мли,
як і вони – з юрби...
Натхнення жар
розбуджує в душі рій дум,
підносить вище хмар
понад юрбу, понад життя невпинний шум*

дає визнання, міць дає душі [4, с. 27].

Так писала вона у 1879 році. З роками спокій стає необхідною умовою творення для Уляни Кравченко. Письменниця розуміла поетичну творчість як звільнення від егоцентризму – вся її творчість яскраве свідчення цьому. У „Розгублених листочках” відчувається мотив свободи, особливо в тих мініатюрах, де вона засуджує моралізацію творчого процесу, що неминуче призводить, на її думку, до його ілюзорності, до втрати можливості перетворювати світ на краще.

Для неї творчий процес – це постійний зв'язок із уявою, коли з'являється якийсь новий, ще не осмислений, але вже створений в уяві світ. „Світ мистецтва, – признається вона, – інший від буденщини. Круг існування творчих душ замкнений для профанів – над святиною, де мистці витають, сувора пересторога – напис: *Noli me tangere!*” [5, с. 264].

Для неї писання – це духовне очищення, головний спосіб життя. У цьому була її сила, адже найцікавіші думки приходили до неї, як вона зізнається, саме в процесі писання, рідше – у час спостережень навколишнього світу. І в „Хризантемах”, і в численних афоризмах, і в „Розгублених листочках” вона часто признається в цьому, додаючи, що постійно не встигала записувати думки, які швидко змінювали одна одну.

Її душевний стан постійно впливав на неї; в свою чергу, зізнається письменниця в „листочках”, вона теж наче діяла на нього. „Наші твори створюють нас, а ми в стані душевного неспокою створюємо твори, які або задовольняють нас, що буває дуже рідко, або стають нашою ганьбою” [2, с. 13]. Щоб не було розчарувань у творчості, кожна людина повинна турбуватися про свій інтелектуальний розвиток. Це обов'язок кожного, а особливо митця, основним способом такого розвитку повинно бути читання, не випадкове, а обдумане, постійне.

Ще одна проблема не давала їй спокою – це відношення творчого процесу до змін життя. Розв'язати її довго не вдавалося поетесі. Були різні думки з цього приводу. Читання філософських праць (а вона захоплювалася Ф. Ніцше, А. Шопенгауером, З. Фройдом й А. Адлером) давало відповідь на важливе запитання: „Чи є спостереження актом творчості, чи воно означає пасивність творчого духу?” [7, с. 40]. Як свідчать більшість „Розгублених листочків”, під час спостережень Уляна Кравченко відчувала моменти творчості, особливо коли спостерігала красу природи, в якій бачила новий світ краси – невмирущої й високодуховної. Саме в спостереженні вона переживала щасливі хвилини творчого натхнення. „Розкрий очі, вмій дивитися на все, що гарне, що в промінню сонця, у краплині роси дрижить – миготить ... В серцю красу і чисті думки переховай, живи любов'ю рідної землі; у хвилинах сумних любов рятує – спасає...” [4, с. 50].

Уляна Кравченко як особистість творча бажала духовно вивільнитися з-під впливу натур сильніших. І це їй вдавалося, однак не завжди. Любов до свободи, до незалежності творчості – це вже важливий показник особливої натури, певної висоти людини. На початку свого творчого шляху – як згадувала вона – учителька польської літератури Махчинська пророкувала, що вона буде польською Конопніцькою та

Ожешковою в одній особі [3, с. 12]. Цього не сталося. Маючи сильний характер, вона пішла своїм шляхом, навіть вивільнилася з-під впливу І. Франка, залишаючись, натомість, його щирим другом протягом довгого творчого життя. Водночас для неї духовне звільнення означало й постійну боротьбу за реалізацію особистості, без чого, на її глибоке переконання, не може бути любові, а без неї – справжньої поезії. Духовна свобода для поетеси – засудження зла, яке часто полонить особистість в оманливим образі добра. Тоді людина служить не правді, а ідолові, тоді вона підкоряється страху. В одному з листочків Уляна Кравченко в розпачі звертається до українського жіноцтва, яке поступово втрачає красу в серці й чистоту думок, тому що опинилося в тенетах покори і страху. *„Душа жінки, що терпіла, більша від душі холодних скептичних мудреців – душа жінки повна інтуїції, натхнення, милосердя – спочуття... Але ти не знаєш себе, жінко, не знаєш вартості своєї ні гідності, як ті цвіти в борі, що не знають нічого про свої чарівні барви. Не знаєш, що можеш бути вільною, рівною братам своїм можеш бути”* [4, с. 50].

У пошуках істини часто зверталася Уляна Кравченко до книги. Одночасно вона не сприймала тих, хто рекомендував їй прочитати якесь джерело, вона ніяк не могла погодитись із думкою, що хтось може керувати її читанням, вона була справжнім автодидактом. Інтуїтивно поетеса відчувала вартість тієї чи іншої книги і ніколи не помилялася. З великою насолодою вона купувала книжки, мала чималу бібліотеку, в якій були книги на мовах, якими вона вільно володіла [3, с. 9]. У „Розгублених листочках” вона часто ділиться з уявним читачем своїми думками про вартість книги, про її магічну силу. Книги потрібно читати систематично, тому що читання лише час від часу не приносить справжньої радості й насолоди. Книги, стверджувала вона в багатьох мініатюрах, для неї розумна розмова з їх авторами. *„Читання романів з поспіхом, – застерігає поетеса, – для заспокоєння цікавості – не приносить ніякого хісна. Читання – це праця – великий, тяжкий, повільний труд. Картки треба обертати неначе скиби землі і слово кожне обернути – важке слово, глядіть – розважати, щоб у книзі віднайти живе серце безсмертного Духа, книгу треба серцем відчутти, оживити... Книга – обличчя автора; у кожній книзі цілющий чар або вбивча отрута...”* [4, с. 45].

Для Уляни Кравченко читати книжку означало пізнавати характер і образ мислення незнайомої людини, намагатись зрозуміти її. Любила вона читати поезію. Знала В. Гете, Г. Гейне, знала польських поетів, високо цінувала М. Конопніцьку, французьких класиків. І завжди враження від прочитаного довго її не покидало й змушувало нотувати його; враження від темпераменту поета, внутрішнього образу, художніх засобів, ритму мислення та мови діяли на неї благодатно. Прочитане ставало її власністю [2, с. 29].

Як бачимо, Уляна Кравченко, записуючи протягом довгого часу свої своєчасні й несвоєчасні думки, відчувала певний творчий злет, ніби переносилась в інший світ; вона не творила для марних хвилин насолоди процесом творення, її „листочки” – це звільнення від гнітючої влади

навколишнього світу. Записані й після довголітніх роздумів опубліковані думки – це своєрідне духовне збагачення, яке сприяло її інтелектуальному розвитку.

1. *Бэлза С.* Алхимик слова / С. Бэлза // Парандовський Я. Алхимия слова. Петрарка. Король жизни ; [пер. с польского А. Сиповича]. – М. : Правда, 1990. – С. 5-18.
2. *Кисілевська О.* Краса як віра у визволення / Олена Кисілевська. – Коломия : Жіноча доля, 1934. – 48 с.
3. *Козак М.* Замість вступу / Марія Козак // Кравченко У. Твори. Повне видання у 100-річчя жіночого руху. – Торонто : Накладом Марії Козак, 1975. – С. 7-19.
4. *Кравченко У.* Замість автобіографії / Уляна Кравченко. – Коломия : Жіноча доля, 1934. – 152 с.
5. *Кравченко У.* Розгублені листочки / Уляна Кравченко // Вибрані твори. – К. : Держлітвидав, 1958. – С. 246-281.
6. *Кравченко У.* Твори. Повне видання у 100-річчя жіночого руху / Уляна Кравченко; [за ред. Юліан Бескид]. – Торонто : Накладом Марії Козак, 1975. – 796 с.
7. *Николишин Д.* Спогади про Улянну Кравченко / Дмитро Николишин. – Коломия : Жіноча доля, 1939. – 63 с.
8. *Николюкин А.* Магия слова как философия / А. Николюкин // Розанов В.В. Религия. Философия. Культура. – М. : Республика, 1992. – С. 3-9.
9. *Розанов В.В.* Опавшие листья / В.В. Розанов // Сумерки просвещения; [сост. В.Н. Щербаков]. – М. : Педагогика, 1990. – С. 387-525.
10. *Ткаченко А.* Мистецтво слова : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Анатолій Ткаченко. – [2-е вид., випр. і доповн.]. – К. : ВПЦ Київський ун-т, 2003. – 448 с.
11. *Хьелл Л.* Теории личности. Основные положения, исследования и применение [для студ. высш. уч. зав.] / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – [3-е изд.]. – СПб : Питер, 2007. – 607 с.
12. *Kulczycki A.* Typu egocentryczne / Aleksander Kulczycki. – Lwow : Księgarnia R. Schweitzera, 1938. – 31 s.

Summary

In the article „The problem of the creative personality in the autobiography cycle „Lost leaves” by Ulyana Kravchenko” is made attempt describe world outlook authoress through prism of few sample her poetries in prose. Besides it is made accent at such problems which the most is troubled teller-artist: influence own habit and impression at the life and creation, passion creative personality, experience status of the social crisis and own solitude, participation in social life. For lyrical deigns, laconically expression, reticence which is leaved space for think and conjectures „Lost leaves” is titled the lyrical autobiography by authoress.

Key words: the creative personality, the autobiography cycle, poetries in prose.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2009